

יב

חנוכה – יום יסוד העולם והיכל בית ה'

מבוא

- א. האדם הראשון וחג החנוכה
  - ב. מוסיף והולך מ-כ"ה בכסלו
  - ג. חנוכת העולם
  - ד. תורה לעולם
- סיכום

מבוא

יום כניסת החשמונאים להיכל, ב-כ"ה בכסלו, איננו תאריך מקרי. שלוש שנים קודם לכן, בתאריך זה בדיוק, בחרו היוונים להקריב שיקוץ על המזבח במקדש, על אף שכבר עשרה ימים קודם לכן הם הכינו את המזבח לשם כך.¹ נראה שאף היוונים לא בחרו בתאריך זה באופן מקרי, ומסתבר שהם הכירו את נבואת חגי, שנאמרה מאות שנים קודם לכן, ואשר קבעה את היום הזה – כ"ד בכסלו – כיום "יסד היכל ה'" (חגי ב, יח).² נראה להוסיף נדבך נוסף, קדום עוד הרבה לנבואת חגי, ולהוכיח על פי מדרשי חז"ל, שימי החנוכה יסודם בבריאת העולם, וקביעתם כחג לראשונה היתה ע"י האדם הראשון.

א. האדם הראשון וחג החנוכה

לפנינו שתי סוגיות, בהן מילות מנחות מקבילות – סוגיית הגמרא בעבודה זרה (ח ע"א), העוסקת במקורות קביעת חגים ע"י גויים, וסוגיית הגמרא בשבת (כא ע"ב) על חג החנוכה:

שבת כא ע"ב

עבודה זרה ח ע"א

מתני'. ואלו אידיהן של עובדי כוכבים: תנו רבנן: מצוות חנוכה נר איש וביתו. קלנדא, וסטרנורא... והמהדרין – נר לכל אחד ואחד. והמהדרין גמ'. אמר רב חנן בר רבא: קלנדא – ח' מן המהדרין – בית שמאי אומרים: יום

1. חשמונאים א א, נג-נז.

2. ראה: הרב יואל בן נון, "יום יסוד היכל ה' על פי נבואת חגי וזכריה", באורך נראה אור (קובץ מאמרים לחנוכה לזכר סגן דני כהן הי"ד), ירושלים תשס"ד, עמ' 163-187.

ראשון מדליק שמונה, מכאן ואילך פוחת והולך; ובית הלל אומרים: יום ראשון מדליק אחת, מכאן ואילך מוסיף והולך...

מאי חנוכה? דתנו רבנן: ב-כ"ה בכסליו יומי דחנוכה תמניא אינון, דלא למספד בהון ודלא להתענות בהון. שכשנכנסו יוונים להיכל, טימאו כל השמינים שבהיכל. וכשגברה מלכות בית חשמונאי ונצחום, בדקו ולא מצאו אלא פך אחד של שמן שהיה מונח בחותמו של כהן גדול, ולא היה בו אלא להדליק יום אחד. נעשה בו נס, והדליקו ממנו שמונה ימים. לשנה אחרת קבעום ועשאוים ימים טובים בהלל והודאה.

ימים אחר תקופה, סטרנורא – ח' ימים לפני תקופה, וסימנך: "אחור וקדם צרתני וגו'" (תהלים קלט, ה). ת"ר: לפי שראה אדם הראשון יום שמתמעט והולך, אמר: אוי לי, שמא בשביל שסרחתי עולם חשוך בעדי וחוזר לתוהו ובוהו, וזו היא מיתה שנקנסה עלי מן השמים, עמד וישב ח' ימים בתענית [ובתפלה]. כיון שראה תקופת טבת וראה יום שמאריך והולך, אמר: מנהגו של עולם הוא, הלך ועשה שמונה ימים טובים.

לשנה האחרת עשאן לאלו ולאלו ימים טובים – הוא קבעם לשם שמים, והם קבעום לשם עבודת כוכבים.

הביטויים המקבילים שבשתי הגמרות מובאים בטבלה הבאה:

שבת כא ע"ב	עבודה זרה ח ע"א
פוחת והולך (בדברי בית שמאי)	מתמעט והולך
מוסיף והולך (בדברי בית הלל)	מאריך והולך
תמניא אינון דלא למספד בהון, ודלא להתענות בהון... והדליקו ממנו שמונה ימים	שמונה ימים בתענית... שמונה ימים טובים
לשנה אחרת קבעום ועשאוים ימים טובים בהלל ובהודאה	לשנה אחרת עשאן לאלו ולאלו ימים טובים

מלבד ההקבלה שבין מסכת עבודה זרה למסכת שבת, ישנו אזכור נוסף בדברי האדם הראשון הקשור לחנוכה:

אמר: אוי לי, שמא בשביל שסרחתי עולם חשוך בעדי וחוזר לתוהו ובוהו, וזו היא מיתה שנקנסה עלי מן השמים (עבודה זרה שם).

המילים "חושך", "תוהו", "בוהו", "מיתה" (=תהום) לקוחות מתוך הפסוק בספר בראשית (א, יב): "והארץ היתה תוהו ובוהו וחושך על פני תהום". פסוק זה רומז לארבע מלכויות על פי דרשת חז"ל:³

תוהו – זו מלכות בבל;

בוהו – זו מלכות מדי;

חושך – זו מלכות יוון;

תהום – זו מלכות הרשעה, שאין לה חקר כמי התהום.

האדם הראשון משייך את עצמו לעולם חשוך, חטאו גורם לדעתו לחושך בעולם, ובמילים אלו טמון רמז למלכות יוון, שהחשיכה עיניהם של ישראל בגזרותיה, שהיו אומרים להם "כתבו לכם על קרן השור שאין לכם חלק באלוקי ישראל".⁴ הקרבן שהאדם הראשון מקריב הוא שור, שנאמר: "ותיטב לה' משור פר מקרן מפריס" (תהלים סט, לב); "ואמר רב יהודה אמר שמואל, שור שהקריב אדם הראשון קרן אחת היתה לו במצחו" (עבודה זרה שם). השור בעל הקרן האחת רומז לאותה גזירה שגזרו היונים שנים רבות לאחר מכן. "וכיון שהקריב האדם הראשון קרבנו לבש בגדי כהונה גדולה, שנאמר: "ויעש ה' אלקים לאדם ולאשתו פתנות עור" (בראשית ג, כא).⁵ והיכן הקריב האדם הראשון את קרבנו? – "ר' אליעזר בן יעקב אומר, מזבח הגדול שבירושלים ששם הקריב אדם הראשון".⁶ האדם הראשון נמצא בירושלים, בהר המוריה, בבית המקדש מקום השכינה. תפקידו בגן עדן הוא "לעבדה ולשמרה" (בראשית ב, טו), כתפקיד הלויים בבית המקדש (במדבר יח). בירושלים, במקום המקדש, עומד האדם הראשון על מנהג הטבע, שבו היום מאריך והולך, כפי שייסד הקב"ה בעולמו. שם הוא קובע יום טוב למשך שמונה ימים. ושם בירושלים, באותו המקום, קבעו החשמונאים מאות ואלפי שנים לאחר מכן יום טוב למשך שמונה ימים, על דרך "מוסיף והולך".

ב. מוסיף והולך מ-כ"ה בכסלו

האדם הראשון עמד על מנהגו של הטבע להוסיף ולהאריך את אור היום בתחילת תקופת טבת. מתי חלה תקופת טבת בשנתו הראשונה של האדם הראשון? הרמב"ם בהלכות קידוש החודש ט, ג כותב, לגבי תקופת ניסן:

ותקופת ניסן היתה בשנה הראשונה של יצירה לפי חשבון זה קודם מולד ניסן בשבעה ימים, ותשע שעות ותרמ"ב חלקים.

3. בראשית רבה ב, ה.

4. בראשית רבה שם.

5. במדבר רבה ד, יח.

6. בראשית רבה לד, ט. ראה רמב"ם הלכות בית הבחירה ב, ב.

לפי הרמב"ם תאריך תחילתה של תקופת ניסן הוא כ"ג באדר בשנה הראשונה ליצירת העולם. משך כל התקופה (עונה) הוא תשעים ואחד יום ושבע שעות וחצי, כדברי הרמב"ם שם בהלכה ב. אם נחשב את הזמנים נקבל, שתקופת טבת בשנה הראשונה ליצירת העולם החלה בסוף חודש כסלו, דהיינו: בתקופת חג החנוכה. עד סוף חודש כסלו מרובות שעות החושך ביממה על שעות האור, ומכאן ואילך מתחילה תקופת טבת, שבה שעות האור הולכות וגוברות על שעות החושך ביממה, עד תקופת השיא בימות הקיץ. כך מסביר זאת המהר"ל:⁷

וראוי היה זה שיהיה ב-כ"ה בכסלו, שאז האור יוצא. כי ב-כ"ה באלול נברא האור בעולם, כי העולם נברא באחד בתשרי (ראש השנה י' ע"ב), ובו נברא האדם שנברא בששת ימי בראשית; והאור שנברא ביום ראשון היה זה ב-כ"ה באלול שנברא האור. ויש לאור ד' גבולים: הגבול האחד – שהאור הוא בתכלית התגברות שלו, והחושך בתכלית המיעוט; ומשם ואילך מתחיל האור להתמעט והחושך להתגבר, וזהו בתמוז. ויש גבול שהאור והחושך הם שווים, ומכאן ואילך החושך מוסיף ומתגבר על האור. ויש גבול שהחושך גובר על האור לגמרי, וזה בחודש טבת, ומכאן ואילך מתחיל האור להתגבר. ויש גבול שהאור והחושך הם שווים, ואחר כך הולך האור ומוסיף, וזהו בחודש ניסן, שאז האור והחושך שווים, ואחר כך מתגבר האור יותר עד חודש תמוז, וכן הוא חוזר חלילה. והנה התחלת האור שיוצא מן החשיכה הוא ב-כ"ה כסלו, כי בריאת אור עולם בזמן שהוא שווה היום עם הלילה, וזה היה ב-כ"ה באלול, או ב-כ"ה באדר למאן דאמר (ראש השנה שם) בניסן נברא העולם. אם כן התחלת האור הוא ב-כ"ה בכסלו, שאז מתחיל האור להתגבר.

ולפיכך נעשה הנס בשמן, והיה האור ב-כ"ה, אף שלא היה שמן להדליק. והיה הנס כל שמונה, כאשר אותו זמן הוא מיוחד להתחלת האור. והתחלת האור ראוי לבית המקדש, כמו שאמרו במדרש:⁸ ר' ברכיה בשם ר' יצחק אמר, ממקום בית המקדש נבראת האורה, הה"ד (יחזקאל מג, ב): "והנה כבוד אלקי ישראל בא מדרך הקדים", ואין (כבוד)[כבוד] אלא בית המקדש, כדאמר (ירמיה יז, יב): "כסא כבוד מרום מראשון מקום מקדשנו", עד כאן.

7. נר מצוה, עמ' כד.

8. בראשית רבה ג, ד.

ולכך היה הנס בבית המקדש בנרות ביום כ"ה בכסלו, שהוא מיוחד להתגברות האור ואל התחלת האורה, כמו שהתבאר. ולפיכך אמר:⁹ המשכן נגמר ב-כ"ה בכסלו, ולא הוקם עד אחד בניסן. וזה כמו שאמרנו, כי התחלת האור – שהוא חידוש האור – הוא שייך אל כ"ה בכסלו, ובית המקדש עצמו הוא האור, כמו שאמרנו; ולכך נגמר המשכן, שהוא התחלת האור, ב-כ"ה בכסלו, אבל לא הוקם בארץ עד אחד בניסן, כי אין התחנתונים ראויים לקבל האור הזה, הוא אור בית המקדש, רק כאשר העולם בשלימות, והוא בחודש ניסן, שאז העולם בשלמות, ואז הוקם המשכן בארץ, להיות השלמה האחרונה אל העולם. אבל התחלת המשכן היה כאשר נגמר בניינו, וזה היה ב-כ"ה בכסלו, כמו שאמרנו, שאז יוצא אור לעולם, ובית המקדש הוא האור.

קביעת החנוכה ע"י החשמונאים ב-כ"ה בכסלו מתאימה לאופיים של הימים בתקופת השנה הזאת: "מוסיף והולך" כנגד החושך; וכפי שעמד על תכונה זו אלפי שנים קודם לכן האדם הראשון.¹⁰

ג. חנוכת העולם

האדם הראשון קבע פעמיים שמונה ימים טובים: בסוף תקופת תשרי ובתחילת תקופת טבת. שמונה ימים – כנגד אותם ימים שישב בתענית כשהעולם הלך והחשיך, ושמונה ימים – כנגד אותם ימים שעשה יום טוב כשהעולם הלך והאיר. האדם הראשון עשה זאת לשם שמים, והגויים קבעו את אותם הימים לעבודה זרה. כשקבעו החשמונאים את שמונת ימי החנוכה הם אסרו אותם בהספד ובתענית, כנגד אותם הימים שישב האדם הראשון בתענית; ובאותם שמונה ימים אומרים הלל והודאה, כנגד אותם הימים שעשה האדם הראשון יום טוב. החשמונאים איחדו את שני המועדים בני שמונת הימים שקבע האדם הראשון לפרק זמן אחד.

מחלוקת בית שמאי ובית הלל בנרות החנוכה, אם "פוחת והולך" או "מוסיף והולך", מתייחסת לאותם שמונת הימים. כיום הלכה בידינו כבית הלל, אך לעתיד לבוא תהא הלכה כבית שמאי.¹¹

9. פסיקתא רבתי, ה.

10. בספר תולדות יעקב יוסף, פרשת מקץ, מוכיח שהנס היה בשנת ג' אלפים תרכ"ב, וליל כ"ה בכסלו היה אז הארוך ביותר.

11. שמועות הרא"ה, דברים תרפ"ט. מובא גם בקובץ ברקאי, א, עמ' 183. שההלכה לעתיד תהיה כב"ש, ראה: כתבי ר' לוי יצחק מברדיטשוב בתוספות חדשים למסכת אבות, פרק א, בפתיחה, שנדפסו בשולי המשניות הוצאת וילנא-ורשא ראם. ר' לוי יצחק מביא דבר זה בשם הגאב"ד ניקלשבורג, עיין שם.

בית שמאי נימקו את דעתם: כנגד שבעים פרי החג של אומות העולם. אומות העולם גררו אחריהם, במעשיהם, חושך שפוחת והולך, עד אשר נשאר לבסוף נר אחד, הוא נרו של עם ישראל, בַּזְפוּתוֹ וּבטִהְרָתוֹ. היום הראשון של חנוכה, ב-כ"ה בכסלו, הוא היום השבעים מ-ט"ו בתשרי, חג הסוכות (וכך הוא מרחק היום האחרון של חג הסוכות מיומו האחרון של חנוכה). חנוכה נקבע כחג שכולו ניצחון רוחני, כנגד הקביעה של הגויים את אותם הימים לעבודה זרה.

בית הלל נימקו את דעתם: מפני שמעלין בקודש ואין מורידין. כל יום יש להוסיף אור, ועם ישראל משפיע מטובו ומאורו על העולם, עד אשר ידלקו כל שמונת הנרות. זו משמעותה של קביעת הימים הללו לשם שמים.¹²

בפסיקתא רבתי, פרשה ב, נאמר:

וכמה חנוכות הם? שבע חנוכות הם. ואלו הן: חנוכת שמים וארץ, שנאמר: "ויכלו השמים והארץ" (בראשית ב, א). ומה חנוכה היה שם? "ויתן אתם אלקים ברקיע השמים להאיר" (שם א, יז); וחנוכת החומה, שנאמר: "ובחנכת חומת ירושלים" (נחמיה יב, כז); וחנוכת של עולי גולה, שנאמר: "והקרבנו לחנכת בית אלקא דנה" (עזרא ה, יז); וחנוכת הכהנים זו שאנו מדליקין; וחנוכת העולם הבא, שנאמר: "אחפש את ירושלים בנרות" (צפניה א, יב); וחנוכת הנשיאים – "זאת חנכת המזבח" (במדבר ז, פד); וחנוכת המקדש, מה שקראו בעניין "מזמור שיר חנכת הבית לדוד" (תהלים ל, א).

נתינת המאורות ברקיע השמים לא ציינה את סיום מלאכת הבריאה, מאחר שהם נתלו רק ביום הרביעי. רק כאשר עמד האדם הראשון על מנהג הטבע במחזור שנת החמה הוא עשה חנוכת שמים וארץ, וקבעם יום טוב לשנים האחרות. בנתינת המאורות ביום הרביעי יש רמז למלכות החשמונאים וקביעת חג החנוכה על ידם. וכך כותב הרמב"ן בדרשת "תורת ה' תמימה".¹³

חנוכת העולם – זהו חג החנוכה הראשון, וזהו החג הראשון בעולם בכלל; חנוכת החשמונאים – זהו החג האחרון שנקבע ע"י חז"ל. המעגל שנפתח על ידי האדם הראשון בקביעת יום טוב בן שמונה ימים בראשית היצירה, בתחילת תקופת טבת בעולם שמאריך והולך באור – נסגר על ידי החשמונאים מאות ואלפי שנים לאחר מכן, בקביעת יום טוב בהלל ובהודאה משך שמונה ימים, מוסיף והולך.

12. ראה: ראי"ה קוק, טוב רואי על שבת, עמ' 187–188.

13. כתבי הרמב"ן, הוצאת מוסד הרב קוק, עמ' קסט.

ד. תורה לעולם

במעגל פנימי יותר, ישנה הקבלה בין קבלת התורה שבכתב, זו שאלמלא היא – "חוקות שמים וארץ לא שמת", ו"אם אין אתם מקבלים תורתִי – שם תהא קבורתכם"; לבין קבלת התורה שבעל פה.

תקנת הימים טובים של חנוכה והדלקת הנרות ניתקנו על ידי החשמונאים, ופותרו אח"כ על ידי חז"ל. הגמרא בשבת (כב ע"א) שואלת על נוסח ברכת נרות חנוכה: "אשר קדשנו במצותיו וציוונו להדליק נר של חנוכה" – והיכן ציוונו? ר' אויא אמר: "לא תסור מן הדבר אשר יגידו לך ימין ושמאל" (דברים יז, יא); רב נחמן בר יצחק אמר: "שאל אבין ויגדך זקניך ויאמרו לך" (דברים לב, ז).

על האופן שבו ניתנה תורה שבכתב דרשו חז"ל בגמרא בשבת (פח ע"א):

דרש ההוא גלילאה עליה דרב חסדא, ברוך המקום שנתן:

[רב נסים גאון:]	[רש"י:]	
	תורה, נביאים, כתובים	תורה משולשת
בני אברהם, יצחק ויעקב	כהנים, לויים, ישראלים	לעם משולש
בן לוי, הוא השבט השלישי	משה שהוא שלישי לבטן	על ידי שלישי
	לפרישה מן האשה	ביום שלישי
	חודש סיון, שלישי מניסן	בחודש השלישי

באותו אופן התקבלה תורה שבעל פה ע"י החשמונאים: ע"י שלישי = יהודה המכבי, שהיה שלישי לבטן, לאחר יוחנן ושמעון¹⁴; מהשבט השלישי = לוי; בחודש השלישי = חודש כסלו, שלישי מתשרי. דווקא הוא מתאים להילחם מול יוון. וכך נאמר בתנחומא:¹⁵

משה זיווג שבט לוי כנגד מלכות יוון, בני חשמונאי שהן מלוי, לוי שבט שלישי, וזו מלכות שלישית; לוי שלוש אותיות, יון שלוש אותיות; זה מקריב פרים, וזו כותבת בקרן השור אין להם חלק באלוקי ישראל; אלו מרובין, ואלו מועטין. משה ראה אותן וברכן, שנאמר: "ברך ה' חילור" (דברים לג, יא)¹⁶.

התורה שבכתב ניתנה בששת הימים הראשונים של החודש השלישי, הוא סיון; התורה שבעל פה נחתמה וניתנה בששת הימים האחרונים של החודש השלישי, הוא

14. חשמונאים א ב, ג-י.

15. ויחי, יד.

16. ראה רש"י שם.

כסלו. קבלת התורה שבכתב היתה בחודש השלישי מניסן, שבו נברא העולם (לשיטת ר' יהושע); קבלת התורה שבעל פה היתה בחודש השלישי מתשרי, שבו נברא העולם (לשיטת ר' אליעזר) (ראש השנה יא ע"ב).

סיכום

כ"ה בכסלו הוא תאריך הפותח וסוגר חנוכות שונות מימי בראשית ועד אמצע ימי הבית השני. יום זה הוא היום שבו מתחילה השנה להאיר, והאור גובר על החושך. על כן דיני החג קשורים לשמן ומאור, כמקבילים לעונה החקלאית.

ב-כ"ה בכסלו:

– נקבע יום טוב של שמונה ימים ע"י האדם הראשון.

– הסתיים בנין המשכן.¹⁷

– יום ייסוד היכל בית ה' השני.

– יום חילולו ע"י היוונים, בהקריבם שיקוץ על המזבח.

– יום חנוכת המזבח מחדש על ידי החשמונאים.

17. ילקוט שמעוני, מלכים, רמז קפד. ראה טור, אר"ה, סימן תרעא.